

Nagy Imre: *Öttorony. A pécsi irodalmi műveltség a kezdettől a huszadik századig*

Nagy Imre (kiállításában is impozáns) kötete alcímében azt ígéri, hogy a pécsi irodalmi műveltséget tárgyalja a kezdetektől a 20. századig. A valóságban, már csak a szép illusztrációk révén is, s talán a templomairól elnevezett és emlegetett város jellegéből következően is a munka egyáltalán nem korlátozódik az irodalmi, és még kevésbé az „írott” műveltségre, hanem intézményeket és művészeti jelenségeket, gondolkodástörténetet, „évszázadok szélzúgása”-t a ma szemszögéből idéz meg. Elég sokat tehát abból, amit nem írott történelemnek (*l’histoire non Écrite*) szeretnek mondani. A felölelt anyag messze meghaladja a helytörténet perspektíváját, hiszen világnagyságot (az Erasmus által is sokra tartott Janus Pannoniustól Zolnay Vilmosig) adják azt a felső szintet, melyhez képest minden kultúrtörténeti jelenség és esemény hitelt és érdekességet nyer. A könyvből kibontakozó, megelevenedő Pécs tehát komplex valami: területi egység és jogi fogalom, valamiféle kisközösségi életakarat, leginkább azonban emlékek tárháza, melyet egy műalkotás, egy életrajz, egy imádságos könyv és sok minden egyéb képviselhet.

A kép tehát olyan történetet és szellemiséget ad vissza, amelyben még az egykori római birodalom, Pannónia is részesül. Török város is volt Pécs, kis híján a megalakuló Jugoszláviához került (szerb fennhatóság alá tartozott az I. világháború után egy ideig), később iparvidék és a művészetek városa is lett. A két világháború közötti idők tárgyalásával fejeződik be a könyv (szerencsére: folytatása következik), Nagy Imre azonban nemcsak a jelen, hanem a múlt irányába is meghosszabbítaná a történetet: „A Baranya nevezetes helyeiről szóló szakaszban olyan részletre bukkantunk, amely különösen elgondolkodtatónak tűnt jelen sorok írója, s a készülő *Öttorony* szempontjából. Az ásatások s egyéb kutatások során Pécssett előkerült honfoglalás előtti feliratos emlékek ugyanis, amelyeket Haas jól ismer és közöl, erős impulzust adtak számunkra arra nézve, hogy a város többnyelvű irodalmi műveltségének létezett egy Szent István előtti, illetve a püspökséget megelőző szakasza, előjátéka, s erről nem szabad megfeledkeznünk akkor sem, ha mi a magunk szempontjából 1009-től

mondjuk el a pécsi irodalom történetét.” (212.) A könyvbe foglaltaknak tehát olyan előzményei lehettek, melyek – adott esetben – nemcsak a tájban, a növényvilágban, műemlékekben, klímában, de etnikailag is tovább öröklődhettek a magyar honfoglalás előttről, mely újabb gazdagodását és bővülését adhatja mindannak, ami manapság a Dél-Dunántúlról tudható.

Nagy Imre könyve (számtalan tényyszerű igazságán és következtetésén túl) a művelődéstörténetnek újszerű, „táguló” fogalmával is gondolatébresztő. Igen gyakran azonban mégiscsak az irodalom-, dráma-, sőt színháztörténész Nagy Imre felkészültsége segít hozzá bonyolult folyamatok illusztrálásához. Mára már eléggé elfelejtődött az újromantikus dráma, az 1860–70-es éveknek ez az eléggé kérészerű műfaja. A pécsi Várad Antal *Tamora* című színműve mégis arra ad lehetőséget szerzőnknek, hogy e mű pécsi „mellékjelentés”-t kapjon: a kozmopolita, elvont sikerműfaj a pécsi kultúrában a szétforgácsolódás, a részekre bomlás tünete (312.).

Nagy Imre sajátos módszere többszörös fénytörésben láttat bizonyos jelenségeket. Szép portré mutatja be Zsolnay Vilmost, de említés történik Dénes Gizella művéről, *A csodálatos fazekasról* is (340.), melyben Oroszlay Vilmosként regényhőssé válik, s a cselekmény ismertetése immár a Zsolnay-jelenség másik nézetével szolgál. Vagy szóba kerül Haraszi Sándor, aki gyermekként Pécsre kerül, itt jár iskolába, utóbb baloldali emigráns Jugoszláviában, 1945 után az MDP vezető személyisége Magyarországon, aztán Rákosiék börtönébe kerül (halálra is ítélik), rehabilitálják, 1956 októberében Nagy Imre legszűkebb körének tagja, megjárja Romániát és a börtönt (ismét csak épphogy nem végzik ki), az 1960-as amnesztia után még 22 évet él a Kádár-korszakban. Felmerülhet: eme páratlanul színes és vészterhes életútban mennyi a pécsi tradíció részesedése, hiszen (nemcsak Freud szerint) roppant meghatározó lehetett hosszú életének első 20–22 esztendeje.

A kilencszáz esztendő műveltségtörténetnek a 20. század végéig, sőt tovább húzódo tanulságai vannak. Nagy Imre roppant szerencsés kézzel válogat a temérdek anyagból, s szerfölött érdekes külföldieket mutat be, például a száz természetbúvár gróf Hofmannsegget, aki többször is tölt el hosszabb időket Pécsen, és napló- illetve regényformájú közleményeiben különlegesen felidéző erejű képet ad a városról, a művelt szalonéletről, a több nyelven folyó társalgásról (az 1790-es évekről van szó). Sokan vendégül látják, meghívják, Mozartot játszanak, s ő remekül érzi magát. De kifogásai is vannak: sok a pazarlás, a túltermelésből nem következik kivétel, pedig Magyarország racionális tevékenységgel Európa első országai közé tartozhatna, ennek pedig legfőbb akadálya nem a külső körülményekben, hanem magában a nemzetben van (169.). Ahogy mondani szokás: nehéz eldönteni, hogy e múltbeli megálpítás aktualitása inkább érdekes, vagy inkább elszomorító.

Ezek a 20. századig, sőt máig terjedő perspektíva váltások teszik olykor valóban elgondolkodtatóvá Nagy Imre gondolatmenetét. Egyed Antal például (aki egyébként a Perczel családnál házitánítóskodó Vörösmartyval bonyhádi plébánosként barátkozott össze, s utóbb évtizedekig leveleztek) olyan tanulmányokat írt (*Bonyhád mezőváros rövid leírása*, 1823; *Nemes Tolna vármegyének topographiai leírása*, 1828), amelyek a településekhez intézett kérdésekre adott válaszokon alapultak. Néprajzi,

nyelvi, szociális „felmérései” tehát részben a modern szociológia módszerével készültek, részben a szociográfia műfajának is előzményét képezik.

Az etnikai összetétel szóba hozásának is speciális tanulságai vannak. Egyrészt nem mindenki tudja, hogy Pécs népességében a 19. század végére sem jutottak többségre a magyar anyanyelvűek. Másrészt a „jó példa” is eszméltető, ha későbbi durva jelenségek mellé állítjuk. Szepesy Ignác pécsi püspök – említsük őt egyelőre! – életműve nem a ma, de a holnap számára is elgondolkodtató. Az 1830-as években következetes harcot folytat a magyar nyelv érdekében, elrendeli, hogy az egyházi anyakönyveket magyarul vezessék. Ugyanakkor a verőcei esperesi kerületben ehhez nem ragaszkodik az ott élő szláv többségre tekintettel. Sőt az előkelő magyar nemesi családból származó főpap horvátul is megtanul, hogy a szláv hívekkel való kapcsolatát közvetlenebbé tegye.

A múlt nemcsak lelki-szellemi példákban ér el a közelmúltig, hanem színhelyekben is. Megtudjuk például, hogy amikor Csuka Zoltán 1933-ban repatriál, Érdligeten abba a házba költözik, amelyet barátja, Molnár Farkas, a Bauhaus pécsi követője tervez, s amelyben majd Bertha Bulcsú 1971-ben a Jelenkor számára készít vele interjút (366.). Hasonló eset: „1895-ben a főtéren megkezdte működését a Nádor, kávéházzal, kerti helyiséggel. (Ez a kávéház majd a 20. században válik az írók találkozó helyévé, ide fognak járni a *Jelenkor* szerzői, és Konrád György is itt írja meg majd *A látogató* című regényének fejezeteit.)” (216.)

Ugyanakkor Nagy Imre őrizkedik a merész aktualizálásoktól. Amikor például fent említett Szepesy Ignác igehirdetői működését jellemzi, egy nagypénteki prédikációt emel ki: „A beszéd az alkalomhoz kötődően Jézusnak a keresztfán elmondott szavait interpretálja, középpontba állítva az arámi nyelven megőrzött felkiáltást: »Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem!« Az egész prédikáció ezt a mondatot járja körül. Mai szakmai szóhasználattal: az intertextualitás módszerét alkalmazza. Bebizonyítja, hogy a sokat vitatott mondat valójában idézet, tehát Jézus hivatkozálag mondta. Sorra veszi azokat az ószövetségi helyeket, amelyekkel a mondat szövegek közötti kapcsolatba lép [...]” (201.) Azonban ezt nem azért tarja érdekesnek, mert Szepesy püspök „megelőzte korát”, és mert szövegkezelési módja emlékeztet arra, ami a 20. század végén terjed el (egészen pontosan: az „intertextuális” szempontrendszer ezer évvel korábban is domináns volt, de nem ezen a néven), hanem mert újat és érdekeset tudott mondani hallgatósága számára.

Mindezen (és más) részletekből is az a következtetés vonható le, hogy egy „tájhazá”-nak, egy szellemi központnak, ezúttal Pécsnek az emlékezete nem intézményi jellegű és kumulatív, hanem folyton megújuló és személyes. Alighanem Pécsnek Nagy Imre az első olyan történetírója, aki arra tesz kísérletet, hogy a múltat a jelenhez „forrassza” (Pierre Nora kifejezése), a múltat a jelen szempontjai szerint keltse életre. Minden erőltetett és deklarált átértékelés helyett pusztán csak kevésbé ismert tényeket sorakoztat. Eközben megvesztegethetetlen „igazmondó”: nem hallgatja el, hogy a vallási türelmet hirdető Erdélyből az unitáriusoknak a hódoltsági területre, Pécsre kell menekülnie, vagy hogy Rákóczi kurucjai oly bestiális dolgokat műveltek, ami nemigen hangzik egybe nemzeti mitológiánk alapszólaival. (Alighanem igaz

tehát, hogy a műltszemlélet legalább annyira felejtéstörténet, mint emlékezéstörténet.) Sbardelli Ágoston váci püspökről megtudjuk, hogy Szondi oldalán halt meg Drégely ostromakor, holott néhány évtizede a papságról inkább csak azt tanították, hogy a kizsákmányolást szentesítő, dologtalan réteg volt.

Nyílt polémiára nemigen akad példa, s elegendő is, hogy mindent hitelesen regisztrál a maga értéke szerint, a baloldalinak tartott értékekről sem feledkezve meg. Alighanem ez is a pécsi „emlékezetműködés” tartozéka. Legalábbis az 1918–19-es forradalmakról szóló, *A csodavárók* című Surányi regényről azt tudjuk meg: „Surányi tiszteletre méltó tárgyilagossággal mutatja be a forradalmak eseményeit: polgári talajon állva igyekszik megérteni azt, amit elítél.” (346–347.)

Higgadt és természetes viszonyban van tehát tárgyával, nem sokat foglalkozik a szocialista műltszemlélettel, nem jellemző rá a „dogmatikus nonkonformizmus” sem, nem elve, hogy „minden másképp volt”. Sorra veszi és rangja, értéke arányában méltányol mindent, ami méltányolható. Egy-egy szerencsésen megfogalmazott mondat sikeresen világítja meg például a 19. század végi, Kossuth párti, kiegyezés ellenes közhangulat problematikusságát: „pedig már Kemény Zsigmond világosan megmondta, hogy a történelmi határok nem tarthatók fenn Ausztria nélkül.” (281.) Nagy Imre is tisztában van azzal, hogy a soknemzetiségű Dél-Dunántúl történetéből nem rekeszhető ki a nem magyar ajkú népesség, amely épített, harcolt, vérzett. Sorsa Magyarország jó sorától függött. (Felekezeti kérdésekben is példásan tárgyilagossá minden beállítása.)

Nem történetet mond el, hiszen többnyire ismert tényekkel operál. Nem eseményeket rekonstruál, azokat is feljegyezték a krónikák. Inkább folyamatot követ végig. Hogyan következik az Árpád-kori kezdetekből a reneszánsz Pécs. A „török világ” után miképpen épül ki a barokk és katolikus nagyváros, melyen a 19. század első felében a reformkor fénypásztái szűrődnek át. Aztán a 20. században milyen módon alakul ki az „urbánus”, majd a szocialista eszmékkel találkozó Pécs, és hogyan tér magához Trianon sokkja után.

Az *Ötöröny* cím nemcsak tornyokra, templomokra céloz, hanem (a szerző szándéka szerint) Pécs műveltségének meghatározó intézményeire: a püspökségre, az egyetemre, a könyvtárra, a színházra és a sajtóra. Az első rész, amely 1009-től 1780-ig, a Mária Teréziától kapott „szabad királyi város” rangig ível, méltán viseli *A magyar Athén* címet, hiszen Pécs adott otthont az első magyar egyetemnek, s e város püspöke lett az európai humanizmus egyik legnagyobb költője. A második rész (*A déli védbástya*) az 1920-as évekig követi az eseményeket. Szerzőnk ezzel némileg a történeti „észlelés” változásához is igazodik: nemcsak az emlékezet intenzív figyelembe vételéről van szó, hanem bizonyos, több szempontból is összefonódó funkciók tárgyalásáról: vallásról és irodalomról, iparfejlődésről és iparművészetről.

Összefonódás és sokféleség a színvonal, a művészi és tudományos rangra vonatkozó értékelésben is gyakori. A világnagyság Krležától és az össznemzeti géniuszoktól (Babits, Weöres) középszerű, sőt dilettáns írókig terjed a körkép. Könnyen lehet azonban, hogy igazi felfedezés számba a két véglet közé eső valós, de kevésbé ismert értékek mennek: Kóczián Sándor naplója, Karay Ilona versei. A fő figyelem

nem az egyes műalkotásokra irányul (időnként azokra is, pl. Surányi *Kantátéjára*), hanem a műveltség, a művészetek tendenciáira, folyamataira. A történelmi háttér bemutatása is összekapcsolódó, egymást kiegészítő részletekből áll össze. Brodarics vagy Oláh Miklós életpályája roppant érdekes, de nem pécsi vonatkozásai, hanem a mohácsi csata, vagy Oláh származása okán. (Havasalföldi román fejedelmi család sarja, nagyanyja Hunyadi János nagynénje volt.) S mindezek mögött a világtörténelem nagy manőverei vehetők ki: Szulejmán szultán (történettudományunk által vitatott) ajánlattervének kérdése általánosságban is izgalmas, de közvetlenül érinti Pécs sorsát is.

Am mindezek a közelebbi vagy távolabbi érintkezések mégiscsak az emlékezet-helyre, Pécsre áramoltatnak olyan asszociációkat és kapcsolatokat, olyan veszélyeket és olyan esélyeket, amelyek nélkül e város sorsa nem lehetne ennyire gazdagon jellemzett és sokfelől származtatott. A gazdasági-szociális, vagy a politikai vetület egyház és kultúra összefonódó mechanizmusát állítja elénk az első évezredben. Ennél fogva a legapróbb részlet is jellemző lehet, mert kort és erőfeszítéseket illusztrál. Megtudjuk például, hogy Viser, aki tiszteletbeli kanonokként a püspöki könyvtárat igazgatta, mikor meghalt, „néhány napig holtan feküdt a püspöki palota könyvtári épületszárnyának tornyában levő lakásában, mire megtalálták.” (188.) Apró adalék, és mégis képes megérzetetni a filológiai munkába temetkező tudós aszketikus sorsával azt a sok-sok kétségbeesett törekvést, melyet Magyarország (szűkebben Pécs) kultúrája és tudományos felemelése érdekében vállalni kellett.

Ez a perspektíva összefügg azzal a beállítással, mely szerint nincs olyan baranyai vagy pécsi nyelvváltozat, amely az irodalomban tájnyelvi, tematikai stb. szempontok szerint úgy különülne el, mint a székely, a „szögedi”, vagy a palóc régió. Vélhetően nemcsak a többszöri lakosságcserével magyarázható ez, hanem az egyházi, a katolikus dominanciának is szerepe lehet ebben, mely országos, sőt összeurópai távlatot „mellékel” működéséhez. Minden esetre még a 19. század első felében is az egyház volt a zeneművészet és az építészet, valamint a képzőművészet legfőbb mecénása. (203.) Sőt a kifejezetten polgári funkciójú művelődés kialakításában is szerepet kap az egyház. Szepesy Ignác püspök szervez nyomdát, könyvtárat, líceumot, és ezzel a polgári nyilvánosság hatósugarát szélesíti. (Igaz, ekkorra már a szabadkőműves mozgalom szálai is elvezetnek Pécsre.)

Az elmúlt hat-hét évtizedben az emlékezetből kimaradt (kihagyott) tényezők ezek (egyházi kultúrpolitika, szabadkőművesség), s most mindez egymás mellé kerülve valami tisztult és arányos múltképphez vezet. (Mely még a turista kalauz bizonyos igényeire is tekintettel van, mikor egykori épületek mai utca- és házszámát közli eligazításképpen.) A város tehát – térbeli és időbeli metszetek egymásra követkevése folytán – emlékek örökségének hordozója.

Szerzőnk sosem didaktikus, mégis folyvást állást foglal, ha például a holokauszt vagy a magyarországi, baranyai németek kitelepítése kerül szóba. Ennyiben a Jan Assmann által „forró” emlékezetnek nevezett megoldás-, de legalábbis megértés-kereső gesztus jellemző rá. Hiszen maga a helyszín, az egy időben sokat emlegetett „le lieu de memoire” valaminő állásfoglalásra késztet az értéktisztelet és a humánium

jegyében. A már a múltban sem példátlan elfogulatlanság és értékmentés csaknem megindító illusztrációja a 200. lapon: Batsányi Jánosnak, a (Keresztury Dezső szá- vával) „jakobinus, majd bonapartista nézeteket valló” linzi száműzöttnek egykori iskolatársa, a pécsi nagyprépost Juranits László saját költségén adja ki verseit.

Pécs mint emlékezhethely Nagy Imre könyve révén jut igazán rögzített és méltá- nyos szerephez. E város múltjának kivételes értékei nem vitatják, hanem kiegészítik a tőle jócskán eltérő Kolozsvár, Debrecen, Sárospatak funkcióit, hiszen alighanem igaz az, hogy „tartalmukban ellentétes, ha nem is feltétlenül egymást kizáró ország- tudatok egymásmellettisége teszi nemzeté ma az országot” (Gyáni Gábor). Nagy Imre a pécsi, a baranyai országtudat sikeres rekonstruálója. Dunántúli, döntően ka- tolikus meghatározottságú, de vitathatatlanul össznemzeti formátumú és funkció- jú irodalmi műveltség ez, ami nélkülözhetetlen eleme a magyar múltnak és jövőnek.

A könyv elég hamar „ér véget” (az 1920-as években), holott ha nem is éppen a máig, de az 1990-as évekig minden további nélkül meghosszabbítható volna. Ezt egyébként kilátásba is helyezi szerzőnk, s nyilván a folytatás elkészülte után jelen kötet újabb kiadása(i) is időszerűvé válnak. Ez alkalommal néhány apró korrekció eszközölésére is nyilvánvalóan sor kerül. Egyetlen példát idézve: az teljességgel indo- kolt, hogy a mohácsi csata körülményeit részletesen tárgyalja. Ennek ide emelését Brodarics *Historia verissimájának* ismertetése teszi szükségessé, melyben a pécsi püs- pök a mulasztásokat próbálja mentegetni, amikor egész Európa a magyarok hebe- hurgyaságát és széthúzását teszi felelőssé az összeurópai kihatású katasztrófáért. Ennek kapcsán hozható szóba Baksay Sándor *Dáma* című történelmi regénye is. Baksay életrajzát viszont nem volna szükséges itt is érinteni, hiszen több lapos pá- lyaképében (266–269.) megfelelő tájékoztatást kapunk.

A kötet utolsó ábrája Molnár Farkas 1921-es *Siratás* című festménye, melynek lényeglátó leírását kapjuk. „A halott Krisztus és az őt sirató Mária és Mária Mag- dolna fölött a kompozíció függőleges tengelyében a feltámadt Üdvözítő áll (és nem János apostol, mint egyes elemzői vélik), tehát a képen a főhős két alakban, halott- ként és élőként is szerepel.” (359–360.) Nos, amint a képen a halott és az élő Megvál- tó jelenléte egymást magyarázza, azonképpen Pécs távolabbi múltja, valamint jelene és jövője is szétválaszthatatlan. A nem halott, csak távoli, múltbéli Pécs mellett oda képzelhető a könyv „tengely”-ébe a közelmúlt és a jelen, a Jelenkor, a színházi és mű- vészeti élet korszerű jelenségei, az egyetemi irodalomtörténeti tanszékek kiválóságai, akiket országszerte ismernek és vállalnak az újabb nemzedékek, a Zsolnay-kultusz és sok más egyéb. A diadalmasan eleven közelmúlt és jelen éppen Nagy Imre eme könyvével nyer magyarázatot, sőt majdnem poétikus beágyazást. Nem témákról, nem etnikai vagy ideológiai alakzatokról van szó, hanem tehetségről, tisztességről és nyitottságról, s az aktuális dilemmák oly szintű művé, gondolattá, tetté szublimá- lásáról, amely – úgy látszik – Mór püspök óta megszakítatlan.

(*Kronosz, Pécs, 2013.*)